

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/377111125>

Antyczna tradycja o Pitagorasie z Samos jako twórcy fizjonomiki

Article · December 2023

DOI: 10.34616/samai.2023.8.27.41

CITATIONS

0

READS

4

1 author:

Radosław Domazet

University of Warsaw

3 PUBLICATIONS 1 CITATION

SEE PROFILE

ANTYCZNA TRADYCJA O PITAGORASIE Z SAMOS JAKO TWÓRCY FIZJONOMIKI

RADOSŁAW DOMAZET

ABSTRACT (The ancient tradition concerning Pythagoras of Samos' role as the founder of physiognomy): This paper collects and analyzes ancient sources that refer to Pythagoras of Samos as the founder of physiognomy. Interest in physiognomy, which deals with the relationship between the body and the spirit, has become more popular over the last few years; however, many aspects of research into the topic are still obscure and worthy of further study. Physiognomy was assumed by ancient authors to be the method by which candidates were selected to enter the Pythagorean community, used by the Greek philosopher and his followers. Information about Pythagoras, who – by simply looking at somebody – could recognize their character appears, in the works of Aulus Gellius, Hippolytus, Porphyry, Iamblichos, Proclus and Olympiodorus. Apart from discussing *testimonia* about Pythagoras and his physiognomic examinations, the text explores the role of physiognomy during the selection process for the Pythagorean community in order to provide a better understanding of elite traditions within society. The paper also supplies further insight with regards to the methodology behind physiognomical surveys, which were popular during antiquity.

KEYWORDS: Pythagoras, Pythagorean community, physiognomy, Iamblichos, Porphyry, Aulus Gellius

SŁOWA KLUCZOWE: Pitagoras, wspólnota pitagorejska, fizjonomika, Jamblichos, Porfiriusz, Aulus Gelliusz

Wprowadzenie

Od czasów antycznych badanie relacji między ciałem a charakterem łączyło się z fizjonomiką¹, która w ostatnim czasie jest coraz popularniejszym tematem badań². Powstają książki i artykuły eksplorujące używanie fizjonomiki w biografistyce, historiografii, medycynie, retoryce i wielu innych dziedzinach³. Od kilku dekad najważniejszą autorką badającą fizjonomikę pozostaje Elizabeth Evans⁴, która poświęciła temu zagadnieniu całą naukową karierę. Kolejne prace powtarzają najważniejsze ustalenia tej badaczki, wciąż odwołując się do jej głównych wniosków. Elizabeth Evans, przedstawiając najważniejsze źródła na temat fizjonomiki, wskazywała na Pitagorasa⁵ i Hipokratesa⁶ jako na osoby, którym w antyku przypisywano stworzenie wspomnianej nauki. Mimo to do dzisiaj nie powstał artykuł, który zebrałby wszystkie świadectwa dotyczące Pitagorasa jako twórcy fizjonomiki.

W niniejszym studium zbieram i analizuję świadectwa o stworzeniu i wykorzystywaniu fizjonomiki przez Pitagorasa. Interesuje mnie przede wszystkim omówienie tradycji łączącej

¹ Por. Arist. *A. Pr.* 70b 6–17.

² Nowa edycja najważniejszych traktatów fizjonomicznych na pewno na to wpłynęła, patrz.: Swain 2007. Cztery lata temu ukazała się wpływowa praca o roli fizjonomiki w literaturze chrześcijańskiej w antyku: Callon 2019. Trzy lata temu ukazał się ważny zbiór badań na temat fizjonomiki babilońskiej i grecko-rzymskiej: Cale Johnson, Stavru, 2020.

³ Zbyt dużo miejsca zajęłoby wymienianie nawet najważniejszych pozycji w każdej z kategorii. Na pewno warto zwrócić uwagę na polskie prace, głównie Macieja Kokoszki o fizjonomice w źródłach późnoantycznych i bizantyjskich (w tym dwie najważniejsze: Kokoszko 1998; Kokoszko 2002) czy artykuł Krystyny Stebnickiej o cieleśności w retoryce okresu drugiej sofistyki (Stebnicka 2007).

⁴ Najważniejsze prace: Evans 1935; Evans 1941; Evans 1945; Evans 1969.

⁵ Warto zaznaczyć, że we wprowadzeniu do swego wydania prac fizjonomicznych już Richard Foerster przywołał kilka antycznych świadectw o stworzeniu przez Pitagorasa fizjonomiki, por. Foerster 1893, XIII–XIV.

⁶ Galen uważał Hipokratesa za twórcę fizjonomiki (Kühn 4, 797–798). Zdanie Galena wynikało z analizy korpusu hipokratejskiego, w którym można odnaleźć wpływową pracę pt. *De aere, aquis et locis*. Tłumaczono w niej odrębności w wyglądzie poszczególnych ludów różnicami, np. klimatycznymi, co przekładało się także na wykształcanie się swoistych cech charakteru u członków konkretnych ras (np. ludzie z Azji mieli być łagodniejsi przez delikatniejszy klimat – Hp. *Aër.* 2). Z racji obszerności tematu w niniejszym artykule przeanalizuję wyłącznie tradycję łączącą Pitagorasa ze stworzeniem fizjonomiki. O relacji między medycyną a fizjonomiką, ze szczególnym uwzględnieniem Hipokratesa: Barton 1994, 98–101. Galen a fizjonomika: Evans 1945.

Pitagorasa z fizjonomiką, z którą łączono go co najmniej od czasów Aulusa Gelliusza z II w. n.e., aż do Olimpiodora z VI w. n.e. Ważną częścią analizy będzie określenie roli fizjonomiki w selekcji kandydatów do wspólnoty pitagorejskiej⁷. Pozwoli to lepiej zrozumieć tradycję dotyczącą elitarności wspólnoty oraz zdolności jej mistrza. Ustępy o badaniu fizjonomicznym stosowanym rzekomo przez Pitagorasa zestawię z innymi źródłami o fizjonomice, by ukazać ich wzajemne podobieństwa. Artykuł pozwoli na lepsze zrozumienie postaci Pitagorasa jako mędrca z dawnych czasów, któremu kolejne pokolenia przypisywały odkrycie i rozwój wielu dziedzin nauki, w tym m.in. fizjonomiki⁸.

Od Aulusa Gelliusza do Jamblichosa

U kilku autorów antycznych można odnaleźć *expressis verbis* sformułowania odnoszące się do stworzenia i wykorzystywania fizjonomiki przez Pitagorasa. Pierwsza chronologicznie wzmianka znajduje się w *Nocach Attyckich* autorstwa Aulusa Gelliusza⁹. W jednym z rozdziałów pierwszej księgi swego dzieła Gelliusz opisał czego i w jaki sposób nauczano we wspólnocie pitagorejskiej. Zanim jednak uczniowie zostawali przyjęci do wspólnoty mieli być poddawani selekcji przez samego Pitagorasa¹⁰:

Oto co było, jak podają, porządkiem i metodą stosowaną przez Pitagorasa, a następnie przez jego szkołę i następców, do przyjmowania i nauczania uczniów¹¹. Już na początku młodych, którzy zwrócili się do nauki, „poddawał badaniu fizjonomicznemu”. Słowo to oznacza analizę charakteru i natury danego człowieka na podstawie jego ust i wyrazu twarzy oraz z kształtu i wyglądu całego ciała. Następnie tego, który był zbadany przez niego i oceniony jako zdolny, natychmiast dopuszczał [Pitagoras – RD] do szkoły i nakładał na niego obowiązek zachowania ciszy na wskazany czas; nie wszyscy musieli zachować milczenie na tak samo długo, ale każdemu [z uczniów – RD] nakazał tyle, jak oceniono jego zdolność do nauki¹².

⁷ Szkoła prowadzona przez Pitagorasa nosiła znamiona θίασος pod względem kultowym, ale i έταιρεία ze względu na aktywność polityczną, por. Cornelli 2013. Wspólnota jest tym samym najlepszym terminem na określenie szkoły prowadzonej przez Pitagorasa wg G. Cornellego, co przyjmuję w artykule. Nie sposób wymienić literatury badającej wspólnotę pitagorejską i rozważań na temat nazewnictwa, a to ze względu na popularność tematu. Najgorszym na pewno przejawem tej dyskusji jest używanie słowa „sekt”, por.: Reale 2000, 108; Riedweg 2013, 52; Macris 2013, 32.

⁸ Właśnie ze względu na mitologizację postaci Pitagorasa miano przypisywać mu odkrycie tak wielu dziedzin nauki. Podobnie uważa wydawczyni *Fizjonomiki* Ps. Arystotelesa w swym wprowadzeniu, por. Ferrini 2007, 8. Przegląd bibliografii o Pitagorasie jako o twórcy wielu dziedzin nauki w: Macris 2018, 825–829.

⁹ Aulus Gelliusz napisał pracę jako pomoc w edukacji własnych dzieci oraz dla tych, co poszukiwali *honestae erudito* i *utiles artes* (Gel. Praef. 1; 12).

¹⁰ Gel. I 9.1–3.

¹¹ Powyższy cytat opisuje, że selekcja kandydatów ze względu na ich fizyczne cechy miała być stosowana przez kolejne pokolenia pitagorejczyków. Należy tu uczynić zastrzeżenie. Nawet jeżeli przyjąlibyśmy opinię Gelliusza co do kontynuowania sposobu dopuszczania do wspólnoty pitagorejskiej na podstawie badania fizjonomicznego, to do kiedy w ogóle można mówić o nieprzerwanym trwaniu wspólnoty stworzonej bezpośrednio przez Pitagorasa? Istnieje zgoda w literaturze, że ową wspólnotę prowadzili sukcesorzy aż do połowy IV w. p.n.e., po czym przestała ona istnieć (Gajda 1996, 72). Aristoksenos (poł. IV w. p.n.e.) znał ostatnie pokolenie pitagorejczyków w Tarencie, patrz: Kirk, Raven, Schofield 1999, 225. III–II w. p.n.e. to era upadku pitagoreizmu, patrz: Reale 1999, 382–383; Afonasin 2013, 18.

¹² Powyższe i kolejne tłumaczenia polskie są autorskie, chyba że zaznaczono inaczej.

Ordo atque ratio Pythagorae, ac deinceps familiae et successionis eius, recipiendi instituendique discipulos huiusce modi fuisse traditur. Iam a principio adulescentes qui sese ad discendum obtulerant ἐφυσιογνωμόναι. Id verbum significat, mores naturasque hominum coniectatione quadam de oris et vultus ingenio deque totius corporis filo atque habitu sciscitari. Tum qui exploratus ab eo idoneusque fuerat, recipi in disciplinam statim iubebat et tempus certum tacere: non omnes idem, sed alios aliud tempus pro aestimato captu sollertiae.

Chociaż sama fizjonomika w okresie życia Aulusa Gelliusza była popularna, to autor, jako erudyta, postanowił dokładnie wytłumaczyć termin ἐφυσιογνωμόναι swoim czytelnikom¹³. Objaśnienie, które podał, jest dużo dokładniejsze niż to, które występuje w pracy Arystotelesa, gdzie czytamy tylko o możliwości wnioskowania o czymś charakterze na podstawie wyglądu. W późniejszych zdaniach Arystoteles dookreślił, że warto byłoby zbadać konkretne partie ciała np. lwa, by spróbować określić, jaka fizyczna część zwierzęcia odpowiada przypisywanej mu odwadze¹⁴.

Zarówno u Gelliusza, jak i w innych ustępach odnoszących się do fizjonomiki stosowanej rzekomo przez Pitagorasa brak jakichkolwiek pomysłów na łączenie cech charakteru z częściami ciał u zwierząt. Głównie możemy przeczytać o wnioskowaniu o czymś charakterze na podstawie rysów twarzy.

Kandydaci, którzy przeszli przez badanie, mieli być następnie dopuszczeni do wspólnoty i zobowiązani do przestrzegania ciszy¹⁵. Można więc domniemywać, że Pitagorasowi zależało na wyborze osób zdolnych do zachowania rygoru występującego we wspólnocie. Powyższy ustęp zaświadcza, że tradycja literacka, której spadkobiercą był Aulus Gelliusz, postrzegała szkołę Pitagorasa za elitarną. Cytowany powyżej *passus* jest ważny dla badania fizjonomiki, ukazuje bowiem typowe dla tej nauki przeświadczenie o relacji między ciałem oraz naturą człowieka, podkreślając jednocześnie, że kandydat powinien wykazywać odpowiednie cechy¹⁶. Nie każdemu przydzielano tyle samo lat milczenia – tym samym tradycja podkreśla mądrość Pitagorasa, który wybierał dla każdej osoby odpowiednią dla niej próbę. Fizjonomika stosowana

¹³ Anderson 1993, 1841.

¹⁴ Por. Arist. *A. Pr.* 70b 14–17. Bliżej metody badawczej przytoczonej przez Gelliusza jest dzieło Ps. Arystotelesa o znamiennym tytule *Fizjonomika*, datowane na początek III w. p.n.e. Autor traktatu rozpoczyna rozważania od kilku faktów, tj. stwierdzenia, że stany duszy (np. złość) ujawniają się na ciele oraz że konkretne gatunki mają swoje usposobienie. Następnie przytoczył stosowane w przeszłości przez fizjonomistów sposoby na ujawnienie czyjegoś charakteru na podstawie przesłanek fizycznych: 1. konkretne zwierzęta mają typowe cechy cielesne, które wiążą się u nich z konkretnymi cechami charakteru – człowiek z typową cechą cielesną danego zwierzęcia będzie ujawniał jego typową właściwość; 2. tak jak konkretne gatunki zwierząt mają swoje typowe usposobienie, tak samo posiadają je konkretne ludy (np. Egipcjanie), z czym są łączone konkretne cechy fizyczne; 3. należy skupić się na badaniu ekspresji twarzy, by odpowiedzieć na pytanie o stan duszy (np. złość) (Ps.-Arist. *Phgn.* 805b). Autor *Fizjonomiki* ukazał słabe strony tych metod wnioskowania, zalecając raczej skatalogowanie np. wszystkich odważnych zwierząt, by ustalić obecną u wszystkich wspólną cechę fizyczną, będącą przesłanką wspomnianej odwagi. Twórca *Fizjonomiki* stwierdził, że fizjonomista bada zależności między ciałem a duszą na podstawie ruchów, gestów, koloru ciała, charakterystycznych ekspresji twarzy, długości włosów, gładkości skóry, głosu, kondycji mięśni, części ciała i jego całości (Ps.-Arist. *Phgn.* 806a).

¹⁵ Gel. I 9.3.

¹⁶ W dziele Ps. Arystotelesa znajdujemy np. typowe cechy występujące choćby u człowieka utalentowanego/inteligentnego (Ps.-Arist. *Phgn.* 807b 13–19) czy głupiego (Ps.-Arist. *Phgn.* 811a 29–30).

rzekomo przez Pitagorasa wygląda tym samym na umiejętność (τέχνη) wybitnego męża, mogącego bez trudu mniemać o naturze danej osoby.

Kto mógł być autorem na tyle poinformowanym, aby móc przekazać informacje, na które powoływał się Gelliusz¹⁷? W kontekście badania cielesności pojawia się słowo ἐφυσιογνῶμονει¹⁸, stanowiące bezpośredni cytat z dzieła, z którego korzystał Gelliusz. Po paragrafie o selekcji i nauce w szkole Pitagorasa dowiadujemy się, że autorem, na którego powoływał się Aulus Gelliusz, był Lucjusz Taurus¹⁹. O tym medioplatoniku z II w. n.e., nauczycielu i przyjacielu Aulusa Gelliusza, wielokrotnie czytamy w *Nocach Attyckich*, gdzie ukazywany jest jako wybitny filozof²⁰.

Kontekst przytoczenia słów Lucjusza Taurusa przez Aulusa Gelliusza ma też inny cel – Taurus chciał uczynić rozróżnienie między uczniami Pitagorasa a tymi, którzy ówczesnie studiowali. Adepti w szkole Pitagorasa przechodzili przez wiele prób i wyrzeczeń, będąc bezwzględnie podporządkowani mistrzowi. W czasach Taurusa uczniowie z kolei mieli być leniwi i pełni oczekiwań względem nauczycieli²¹.

Gelliusz po przytoczeniu wersów odnoszących się do nauki w szkole Pitagorasa poinformował krótko o ich pochodzeniu od Taurusa. Rozważania o nauczaniu w szkole Pitagorasa stanowiło element wspomnianego wcześniej porównania między uczniami Pitagorasa, a uczniami w latach Taurusa²². Na podstawie zachowanego ustępu u Aulusa Gelliusza można stwierdzić, że Taurus nie napisał długiej, wielowątkowej pracy o wspólnotcie pitagorejskiej, ale wspomniane wersy pochodzą wyłącznie z krótkiego tekstu dotyczącego selekcji i hierarchii wewnątrz wspólnoty²³.

Następny chronologicznie, krótki *passus* informujący o stosowaniu fizjonomiki przez Pitagorasa pochodzi z pracy żyjącego na przełomie II i III w. n.e. pisarza chrześcijańskiego – Hi-

¹⁷ Nie budzi zdziwienia umieszczenie omawianego *passusu* na początku pracy. W I księdze Aulus Gelliusz umieścił informacje o pierwszej wspólnotcie pitagorejskiej, dlatego że cały początek dzieła skupia głównie te przypadki, które ilustrują kwestie związane z wychowaniem, por. Henry 1993, 1921. Rozdział o szkole Pitagorasa odzwierciedla zainteresowanie Gelliusza metodami formowania elity społecznej. Stanowi także sposób na uświadomienie czytelnikowi różnicy między przeszłością a teraźniejszością.

¹⁸ Gelliusz w tworzeniu tego paragrafu korzystał niewątpliwie z greckiej pracy, por. Tischer 2011, 431–432.

¹⁹ Konieczne jest przytoczenie całego wywodu dla późniejszych rozważań: Gel. I 9.8–10: *Haec eadem super Pythagora noster Taurus cum dixisset: „Nunc autem,” inquit, „isti qui repente pedibus inlotis ad philosophos devertunt, non est hoc satis quod sunt omnino ἀθεώρητοι, ἀνομοιοί, ἀγεωμέτρητοι, sed legem etiam dant qua philosophari discant. Alius ait ‘hoc me primum doce,’ item alius ‘hoc volo,’ inquit, ‘discere, istud nolo’; hic a Symposio Platonis incipere gestit propter Alcibiadae comisationem, ille a Phaedro propter Lysiae orationem. Est etiam,” inquit, „pro Iuppiter! qui Platonem legere postulet non vitae ornandae, sed linguae orationisque comendae gratia, nec ut modestior fiat, sed ut lepidior”.*

²⁰ Praechter 1934, 58–68; Lakmann 2016 b, 713–722. Taurus prowadził w Atenach szkołę komentującą dzieła Platona, nawiązując w swej działalności do nieistniejącej już wtedy Akademii (Dillon 1996, 237–238). Zachowane tytuły dzieł Taurusa potwierdzają jego zainteresowanie Platonem oraz profil działalności jego szkoły (np. *O różnicach w doktrynach Platona i Arystotelesa*), por. Suid. T 166; Gersh 1986, 211; Lakmann 2016 b, 713–722. Mimo że wśród jego prac nie odnajdujemy żadnej pozycji odnoszącej się wprost do Pitagorasa lub jego wspólnoty, to dzieło Aulusa Gelliusza, jak zauważyła Christine Heusch, przedstawia zainteresowania Taurusa wątkami historyczno-filozoficznymi, por. Heusch 2011, 259. Szkoła Taurusa jako miejsce formacji moralnej uczniów, por. Lakmann 2016 a, 241.

²¹ Sam Aulus Gelliusz przytacza wprost ów komentarz, Gel. I 9.11: *Haec Taurus dicere solitus, novicios philosophorum sectatores cum veteribus Pythagoricis pensitans.*

²² Gel. I 9.1–7.

²³ Tłumaczyłoby to także brak innych komentarzy na temat tej pracy.

polita Rzymskiego. Hipolit opowiedział swoim czytelnikom w księdze I o różnych filozofach pogańskich, by w kolejnych partiach utworu móc ich jako chrześcijanin zaatakować. Na początku swojej pracy Hipolit napisał o Pitagorasie, gdzie przedstawił metody nauki w jego szkole. Wspomnianą notatkę zakończył oskarżeniem filozofa o magię oraz określił go mianem twórcy fizjonomiki²⁴: „Ponadto posługiwał się magią oraz, jak mówią, to on wymyślił fizjonomikę” (ἐφῆψατο δὲ καὶ μαγικῆς, ὥς φασι, καὶ φυσιογνωμονικὴν αὐτὸς ἐξεῦρεν).

Wielokrotnie w literaturze antycznej odnajdujemy świadectwa o przepowiedzeniu kariery właśnie na podstawie wyglądu (np. Aleksander²⁵, Sulla²⁶, Tytus²⁷), toteż fizjonomiści bywali zestawiani z magami i ludźmi przepowiadającymi przyszłość²⁸. Tłumaczy to tym samym ów wątek w dziele Hipolita. Apulejusz z Madaury napisał w swej *Obronie*, że osoby bardzo pobożne i rozprawiające o świecie bogów były w przeszłości wielokrotnie atakowane poprzez przydanie im miana magów, co spotkało m.in. właśnie Pitagorasa²⁹. Powiązanie Pitagorasa z magią przez Hipolita należy rozpatrywać jako atak. Magowie nie mogli liczyć na pozytywne skojarzenia u ówczesnych ludzi, ze szczególnym uwzględnieniem chrześcijan, do których kierowana była praca Hipolita³⁰.

Następnie o fizjonomice i Pitagorasie czytamy u jednego z trzech głównych autorów żywotów Pitagorasa – Porfiriusza. Jego interpretacja życia i działalności Pitagorasa została zwerbalizowana w syntetycznej biografii, będącej rozdziałem jego *opus magnum* o filozofii³¹. Nie zmienia to faktu, że świadectwa o Pitagorasie są przez Porfiriusza tak dobrane, aby czytelnik uznał bohatera utworu za wyjątkowego człowieka³². Przez to nie brak informacji o cudownych zdarzeniach, opisywanych wcześniej w dziełach takich autorów jak Nikomachos i Apoloniusz z Tyany³³.

Porfiriusz wprost określił Pitagorasa mianem twórcy fizjonomiki. Mnesarchus, ojciec Pitagorasa, miał podarować synowi Astrajosa, który został przez filozofa dokładnie zbadany³⁴:

Ten zaś [Pitagoras – RD] przyjąwszy go [Astrajosa – RD] i zbadawszy jego twarz³⁵, ruchy członków oraz ciało w stanie spoczynku, wychowywał go i ukształtował. Jako pierwszy

²⁴ Hippol. *Haer.* I 2.5.

²⁵ Ps. Callisth. I 13.

²⁶ Vell. II 2.

²⁷ Suet. *Tit.* 2.

²⁸ Warto wzmiankować opinie Artemidora z Daldis (Artem. II 69), który wymieniając wróżbitów niegodnych zaufania (ψευδομάντεις), wymienił m.in. pitagorejczyków, a tuż po nich właśnie fizjonomistów.

²⁹ Apul. *Apol.* 27.

³⁰ O stosunku do magii: Dickie 2003, 137–155, Collins 2008, 132–165. Opinie pierwszych chrześcijańskich autorów na temat magii: Thee 1984, 336–448.

³¹ Macris 2004, 381.

³² Philip 1959, 191. Pitagoras jest ukazywany pochlebnie, a w całej pracy na próżno szukać nieprzychylnych sądów o filozofie z Samos (por. Macris 2004, 391).

³³ Burkert 1972, 100; Macris 2004, 390–391.

³⁴ Porph. *VP* 13.

³⁵ Racje ma tłumaczka trzech *Żywotów Pitagorasa*, która tłumaczy φυσιογνωμονήσας w tym przypadku jako „badanie twarzy”. Porfiriusz w tym zdaniu chciał opisać, jak skrupulatnie Pitagoras zbadał Astrajosa (kolejno twarz, ruchy członków oraz ogólny wizerunek ciała). W przypadku przetłumaczenia wspomnianego słowa jako „badanie natury na podstawie wyglądu”, wzmiankowane ruchy ciała i jego całościowy wymiar powtarzałyby niejako poprzednią część zdania.

bowiem posiadał ową wiedzę [fizjonomikę – RD] o ludziach, badając naturę każdego człowieka. Nikogo nie uznał za przyjaciela czy kogoś bliskiego, zanim wcześniej nie zbadał fizjonomicznie tego człowieka, [zanim nie poznał – RD] jaki w istocie jest³⁶.

ὁ δὲ λαβὼν καὶ φυσιογνωμονήσας καὶ τὰς κινήσεις καὶ τὰς ἡρεμίας τοῦ σώματος ἐπισκευάμενος ἐπαίδευεν. Ταύτην γὰρ ἡκρίβου πρῶτος τὴν περὶ ἀνθρώπων ἐπιστήμην, ὁποῖος τὴν φύσιν ἕκαστος εἶη μανθάνων. καὶ οὐτ' ἂν φίλον οὔτε γνώριμον ἐποίησατο οὐδένα πρὶν πρότερον φυσιογνωμονῆσαι τὸν ἄνδρα, ὁποῖός ποτ' ἔστιν.

Powyższy cytat stwierdza, że Pitagoras dokonywał selekcji osób na podstawie cech wyglądu, lecz w tym przypadku nie w związku z prowadzoną przez siebie wspólnotą, ale ze względu na zawieranie osobistych relacji. Został również uznany za pierwszego człowieka używającego fizjonomiki. Tradycja o dopuszczaniu do grona towarzyszy Pitagorasa wyłącznie tych, których ciało miało zaświadczać o ich dobrej naturze, podkreśla nie tylko zdolności Pitagorasa, ale i ukazuje jego wielkość, z którą nie każdy mógł obcować. Powyższy *passus* z dzieła Porfiriusza koresponduje z ustępem z pracy Adamantiosa, który postrzegał fizjonomikę jako narzędzie do m.in. skutecznego dobierania sobie przyjaciół³⁷.

Wyżej wymieniony opis badania fizjonomicznego rzekomo używanego przez Pitagorasa odzwierciedla typowe dla tej nauki sposoby oceniania charakteru na podstawie ciała. W dziele Ps. Arystotelesa odnajdujemy informacje o szyi, poszczególnych częściach twarzy oraz o jej ogólnym kształcie (np. pulchra twarz oznaką lenistwa). Wskazywanym cechom cielesnym przypisuje się korelacje z konkretnymi cechami charakteru³⁸. Warto wyodrębnić ważne dla fizjonomistów badanie oczu (np. nieduże oczy miały zaświadczać o małostkowości) czy głowy³⁹. Ciało i jego budowa, a nawet sposób poruszania się miały odzwierciedlać cechy charakteru⁴⁰. Po takich samych obserwacjach Polemon z Laodycei⁴¹, a za nim inni autorzy, opisywali charakter człowieka⁴². Maud Gleason udowodniła w swojej książce, jak popularne było wśród antycznych autorów przeświadczenie co do możliwości mniemania o czyimś charakterze na podstawie wyglądu⁴³.

Nie tylko Pitagoras miał badać napotykaną osobę. Tradycja o Pitagorasie zawierającym przyjaźnię wyłącznie ze zbadanymi przez siebie ludźmi przypomina historię pierwszego spotkania Sokratesa z Platonem. Sokratesowi przysniło się pewnego razu zlatujące na jego kolana

³⁶ Porfiriusz, Jamblich, Anonim, 1993, przekł. J. Gajda-Krynica; ze zmianami autora artykułu.

³⁷ Adam. A2. O tym Popović 2007, 102–103.

³⁸ Ps.-Arist. *Phgn.* 806b29–30, 811a11–811b13. Wydanie i tłumaczenie traktatu zarówno Ps. Arystotelesa, jak i Polemona, za: Swain 2007.

³⁹ Ps.-Arist. *Phgn.* 811b14–812b11.

⁴⁰ Ps.-Arist. *Phgn.* 806b26, 810b, 813b8–814a4.

⁴¹ Na ten temat: Barton 1994, 104.

⁴² Traktat Polemona zachował się w arabskim przekładzie, w którym tłumacz podzielił całość dzieła na rozdziały. W wielu z nich Polemon omawia powyżej wspomniane kwestie: rozdział 1 jest o oczach; rozdział 23 o szyi; rozdziały 24–29 o różnych częściach twarzy; rozdział 30 o głowie; rozdział 38 o kolorach twarzy; rozdział 49 o ruchu każdego członka, rozdział 50 zaś o ruchu całego ciała. Każdy rozdział omawia cechę cielesności i połączony z nią aspekt duszy.

⁴³ Gleason 1994.

z ołtarza Erosa piskłę łabędzia, które następnie poszybowało ku niebu. Gdy Sokrates opowiadał o tej wizji swoim przyjaciołom, przed jego oblicze przyprowadzono młodego Platona. Sokrates wnet dostrzegł w chłopcu na podstawie ciała utajony talent⁴⁴. Podobnie – zdaniem Porfiriusza – Plotyn na podstawie wyglądu mógł przepowiadać los dzieciom⁴⁵.

Konkretne przykłady użycia fizjonomiki przez Pitagorasa to nie tylko opis postaci jego podopiecznego, ale także arystokraty o imieniu Kylon. Mimo świetnego pochodzenia, władzy, majątku i pragnienia podjęcia nauki u Pitagorasa nie udało mu się dołączyć do wspólnoty pitagorejskiej. Właśnie Kylon miał odpowiadać za zamordowanie wielu uczniów Pitagorasa, a głównym motywem jego postępowania miała być zemsta za nieprzyjęcie go do wspólnoty. Kylon miał być prowodyrem zaproszenia ognia, w którym zginęła większość współczesnych Pitagorasowi uczniów. Aspirującego do grona wspólnoty pitagorejskiej Kylona miała zdyskwalifikować jego fizjonomia⁴⁶:

Ten [Pitagoras – RD] zaś, natychmiast zbadawszy fizjonomicznie [tego – RD] człowieka i zrozumiałszy, jaki jest, na podstawie przesłanek cielesnych, które odkrywał u przychodzących do niego, rozkazał mu odejść i zająć się swoimi sprawami. Wielce to zasmuciło Kylona, jako że był człowiekiem pysznym, trudnym i nieumiejącym powściągać gniewu⁴⁷.

ὁ δ' εὐθὺς φυσιογνωμονήσας τὸν ἄνδρα καὶ ὅποῖος ἦν συνιδὼν ἐκ τῶν σημείων ἃ διὰ τοῦ σώματος ἐθήρα, ἀπιέναι ἐκέλευεν καὶ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν. τοῦτο τὸν Κύλωνα οὐ μετρίως ἐλύπησεν ὥσπερ ὑβρισμένον καὶ τὰ ἄλλα χαλεπὸν ὄντα καὶ ὀργῆς ἀκρατῆ.

Badanie Pitagorasa nie miało na celu wykazania się nadludzką umiejętnością przed audytorium, lecz pełniło wyłącznie praktyczną rolę. Próby, jakim miano poddawać uczniów wspólnoty pitagorejskiej, wymagały bezwzględного posłuszeństwa względem mistrza, czemu nie każdy mógłby sprostać. Fizjonomika tym samym jest opisywana jako sposób Pitagorasa na wyłączenie tych spośród kandydatów, których cielesność miała ujawniać brak odpowiednich predyspozycji. Wspólnota pitagorejska od początku nie była otwarta dla każdego. Skrót z dzieła Pompejusza Trogusa zawiera najwymowniejszy opis dotyczący jej elitarności: trzystu mło-

⁴⁴ Apul. *Pl.* 183.10–1: *Quem ubi adspexit ille ingeniumque intimum de exteriori conspicatus est facie*. Opowieść przytoczył także twórca biografii Platona z późnego antyku – Olimpiodor. Nie zawarł jednak wzmianki o zbadaniu natury przez Sokratesa. Jest to o tyle dziwne, że Olimpiodor komentując *Alkibiadesa* Ps. Platona (Ps.-Pl. *Alc.* 103A–B) napisał, że natchniony przez Boga kochanek zostaje ze swym towarzyszem do śmierci, o ile fizjonomiczne znaki ukazują go jako godnego miłości. O Olimpiodorze będzie jeszcze mowa w późniejszej części tekstu. Proklos podobnie w komentarzu do tego samego ustępu zwraca uwagę na zauważenie przez Sokratesa na podstawie ciała Alkibiadesa obecnej w nim cnoty. Również Proklos będzie na kolejnych stronach dokładniej rozpatrywany.

⁴⁵ Porph. *Plot.* 11.

⁴⁶ Porph. *VP* 54.

⁴⁷ Porfiriusz, Jamblich, Anonim, 1993, przeł. J. Gajda-Krynica; ze zmianami autora artykułu.

dych mężczyzn związanych przysięgą, żyjących z dala od innych, powodujących swoim odseparowaniem strach wśród reszty obywateli⁴⁸.

Nie sposób pominąć moralistycznej wymowy omawianego ustępu o Kylonie: człowiek, za którym przemawiają wszelkie przesłanki, by być poważanym w ówczesnym świecie, zostaje oddalony przez filozofa, dla którego jego status nie przedstawia wartości. Źródła odnoszące się do Kylona są zgodne co do jego usposobienia, choć tylko Porfiriusz przekazał informację o badaniu fizjonomicznym jako sposobie odkrycia osobowości niedoszłego ucznia⁴⁹. Porfiriusz zapewne dlatego jako jedyny wzmiankował o tym badaniu, gdyż wcześniej napisał o czytaniu sobie bliskimi przez Pitagorasa wyłącznie tych, którzy przeszli fizjonomiczne badanie⁵⁰.

Czy autorzy mniemali, że Pitagoras mógł zobaczyć popędlliwość Kylona w jego ruchach⁵¹, a może w czerwonym kolorze skóry i szerokich barkach⁵²? Autor nie podaje, co dokładnie miało ujawnić charakter Kylona. Wiemy jednak, że samo kojarzenie konkretnej cechy cielesnej z temperamentem było powszechne w literaturze na długo przed Porfiriuszem⁵³. Warto porównać powyższy cytat z pracy Porfiriusza z przytoczonym wcześniej ustępem u Aulusa Gelliusza⁵⁴.

Najobszerniej wspólnotę pitagorejską opisał Jamblichos⁵⁵, który także skomentował rzekome fizjonomiczne badania Pitagorasa. Tak jak w przypadku Porfiriusza, praca Jamblichosa *O życiu pitagorejskim* była częścią wielkiego projektu literackiego – w tym przypadku opisującego całość dziedzictwa naukowego pitagoreizmu w dziesięciu tomach⁵⁶. Dzieło Jamblichosa należy nazwać wprost enkomionem⁵⁷, do czego przyczynił się dobór źródeł, w tym najważniejszej dla tego nurtu pracy Nikomachosa⁵⁸. Dzięki traktatowi Jamblichosa zachowały się jednak również ustępy wielu starszych źródeł⁵⁹.

Fizjonomika używana rzekomo przez Pitagorasa pojawia się w dziele Jamblichosa w kontekście doboru uczniów do wspólnoty pitagorejskiej. Samo jednak badanie cielesności nie było

⁴⁸ Just. *Epit.* XX 4. Elitarność wspólnoty jest zaznaczana od samego przyjazdu Pitagorasa do Wielkiej Grecji. Już podczas przemowy w Krotonie z dwóch tysięcy osób tylko sześciuset kontynuowało dalszą naukę (Porph. *VP* 20; Iamb. *VP* 30).

⁴⁹ Najwięcej względem charakteru Kylona wyraził Diodor, nie pisząc nic o jego obliczu (D. S. X 11). O źródłach do fragmentarycznie zachowanej X księgi Diodora, opisującym w niej wspólnotę pitagorejczyków, patrz: Schorn 2013. Jamblichos z kolei jako jedyny poinformował, że źródłem tej opowieści jest Aristoksenos, por. Iamb. *VP* 248. Sam Aristoksenos przeciwstawił tym samym wybitnego filozofa, na jakiego próbował wykreować Pitagorasa, z niemoralnym człowiekiem w postaci Kylona, por. Giangiulio 2016, 124.

⁵⁰ Porph. *VP* 13. Historie o Astrajosie Porfiriusz zaczerpnął z dzieła Antoniusa Diogenesa, por. Staab 2002, 118; Morgan 1985, 485. Badanie na temat wpływu Antonina na pracę Porfiriusza i Jamblichosa prowadził Rohde, por. Rohde 1876, 254–287.

⁵¹ Por. Ps.-Arist. *Phgn.* 806b26.

⁵² Por. Ps.-Arist. *Phgn.* 808a19–24.

⁵³ Przykładem nadpobudliwego charakteru był Aleksander Wielki, co odzwierciedlał czerwony kolor jego skóry (Plu. *Alex.* 4.2–3). W *O atletyce*, dziele korzystającym z teorii fizjonomicznych, Flawiusz Filostratos opisał m.in. cechy członków sportowców zaświadczone o ich choleryczności (Philostr. *Gym.* 29). Z kolei Antoninus Pius był człowiekiem pobożnym, cnotliwym oraz spokojnym na twarzy, co należy odczytywać jako świadectwo jego dobrej natury (Aur. *Med.* VI 30.1). W dziele Polemona z Laodycei w tłumaczeniu arabskim znajdujemy nawet w rozdziale 65 opis cielesny złego człowieka.

⁵⁴ Gel. I 9.1–3.

⁵⁵ Dla samego Jamblichosa Pitagoras był wzorem ascety, patrz. Szabat 2010, 437.

⁵⁶ O'Meara 2004, 400.

⁵⁷ Izdebska 2012, 26.

⁵⁸ Burkert 1972, 98.

⁵⁹ Walter Burkert wskazywał choćby na Teopompa z Chios, czy Durisa z Samos, por. Burkert 1972, 102.

wyłącznym kryterium dołączenia do wspólnoty. Na początku Pitagoras miał badać relacje kandydatów z rodzicami i innymi krewnymi. Potem miał śledzić wiele innych kwestii – śmiech, milczenie, gadatliwość, humor, temperament, pragnienia, przyjaciół oraz zainteresowania kandydatów. Dopiero po obserwacji tych aspektów życia kandydatów Pitagoras miał badać ich cielesność⁶⁰:

Obserwował ich postać, sposób chodzenia i ruchy całego ciała. Analizując zaś ich naturę poprzez badanie fizjonomiczne, przez naturalne znaki ujawniał niejawne cechy ich duszy⁶¹.

προσεθεώρει δὲ καὶ τὸ εἶδος καὶ τὴν πορείαν καὶ τὴν ὅλην τοῦ σώματος κίνησιν, τοῖς τε τῆς φύσεως γνωρίσμασι φυσιογνωμονῶν αὐτοὺς σημεῖα τὰ φανερά ἐποιεῖτο τῶν ἀφανῶν ἢ θῶν ἐν τῇ ψυχῇ.

Fizjonomika Pitagorasa w dziele Jamblichosa jest jednym ze sposobów na wyselekcjonowanie odpowiednich osób do wspólnoty. Rozważania Jamblichosa związane z wyborem adeptów są dłuższe niż u Porfiriusza, co może wynikać z korzystania z większej liczby dzieł wcześniejszych autorów. Warto rozważyć słowa odnoszące się do badania chodu przez Pitagorasa. Pisanie o sposobie chodzenia danej postaci bądź ruchach jej ciała było powszechne w literaturze, służąc odpowiedzi na pytanie o charakter człowieka⁶². Był to też sposób zalecany – jak już wspomniano – w traktacie Polemona z Laodycei⁶³. Autor źródła być może chciał zasugerować, że to m.in. właśnie na podstawie chodu Pitagoras miałby możliwość dostrzec np. choleryczną naturę ewentualnego adepta.

Po przebadaniu (δοκιμάσειεν) kandydata przechodzono do „próby lekceważenia” (ὑπεροψᾶσθαι) na okres trzech lat⁶⁴. Następnie adept miał przez pięć lat zachowywać milczenie⁶⁵, a jego dobra przechodziły na rzecz wspólnoty. Kiedy uczniowie sprostali ostatniemu wyzwaniu, byli zapraszani do wewnętrznych zgromadzeń i mogli mieć kontakt twarzą w twarz z mistrzem – wcześniej słuchać go mogli bowiem wyłącznie zza zasłony.

Pitagoras jednak nie był nieomylny w swym badaniu. Czytamy, że pomimo badania postury, chodu oraz budowy całego ciała⁶⁶, a ponadto poddania okresowi milczenia i przebytych wtajemniczeń, niektórzy bywali wydalani ze wspólnoty dopiero po pewnym czasie. Osoba, która

⁶⁰ Iamb. *VP*. 71.

⁶¹ Porfiriusz, Jamblich, Anonim, 1993, przeł. J. Gajda-Krynica; ze zmianami autora artykułu.

⁶² Niezgrabny sposób poruszania się cesarza Othona jako jedna z wielu cech jego zniewieściałej zewnętrżności (Suet. *Otho* 12.1); dostojny chód Lucjusza jako jedno ze świadectw jego szlachetnego charakteru (Apul. *Met.* II 2); szybkość ruchu Aleksandra jako oznaka jego lwiej natury (Ps. Callisth. I 13); chaotyczne ruchy całego ciała ukazywać miały nadpobudliwość cesarza Juliana (Gr. Naz. *Orat.* 5. 23). Warto w tym kontekście przeczytać artykuł zbierający poświadczenia względem sposobu chodzenia od czasów *Iliady*, patrz; Bremmer 1991.

⁶³ Warto dodać, że i w tym aspekcie naśladował on pracę Ps. Arystotelesa, oceniającego temperament na podstawie szybkości i wielkości kroków (Ps.-Arist. *Phgn.* 813a2–9).

⁶⁴ Iamb. *VP*. 72.

⁶⁵ Jamblichos nie zniuanował ilości lat, jakie adept miał milczeć, w przeciwieństwie do Porfiriusza. Źródła względem milczenia zebrała w komentarzu Marie-Luise Lakmann (1995, 13–16).

⁶⁶ Iamb. *VP*. 74 – μετὰ τὸ ἐκ μορφῆς τε καὶ βαδίσματος καὶ τῆς ἄλλης κινήσεως τε καὶ καταστάσεως ὑπ’ αὐτοῦ φυσιογνωμονηθῆναι.

z czasem okazywała się ostatecznie oporna i niezdolna do pojmwania⁶⁷, miała stawiany symboliczny nagrobek, po czym opuszczała wspólnotę.

Informacje o badaniu fizjonomicznym pojawiają się także w dalszych rozdziałach traktatu Jamblichosa⁶⁸. Rozdziały te powtarzają zdania o analizie zachowań kandydatów (emocji, pragnień i relacji), co skutkowało przyjęciem jednych i oddaleniem pozostałych. Jest to więc powtórzenie tych samych informacji z wcześniejszych ustępów.

Ostatnie poświadczenia

Na koniec niniejszego artykułu warto rozważyć oddzielnie⁶⁹ dwie późnoantyczne wzmianki o fizjonomice używanej rzekomo przez Pitagorasa. W komentarzu do ustępu z *Alkibiadesa* Ps. Platona Proklos skomentował łączenie przez Sokratesa piękna cielesnego z cnotą⁷⁰. Następnie napisał o samej fizjonomice, którą nazwał tworem pitagorejczyków, łącząc ją z rekrutacją nowych kandydatów do wspólnoty⁷¹:

Było to [badanie fizjonomiczne – RD] zwyczajem samych pitagorejczyków, aby rozpoznać dzięki cielesnym znakom u tych, którzy się do nich zbliżyli, gotowość do sprostania lepszemu życiu...

καὶ τοῦτο ἦν ἄνωθεν τῶν Πυθαγορείων ἔθος, τὸ διὰ τῶν περὶ τὸ σῶμα σημείων διακρίνειν τὰς τῶν προσιόντων ἐπιτηδειότητας εἰς τὴν κρείττονα ζωὴν...

Powyższe zdania nie wskazują wyłącznie na Pitagorasa jako na tego, który miał dokonywać tak selekcji kandydatów. Proklos określił, że ten sposób był kultywowany przez ogół pitagorejczyków (τῶν Πυθαγορείων ἔθος), co koresponduje ze słowami Gelliusza o używaniu przez kolejne pokolenia badania fizjonomicznego względem aspirujących do wspólnoty. Proklos napisał, że to na podstawie ciała miano mniemać o ich przydatności do „lepszego życia”. Jest to odniesienie znane nam z wcześniejszych przykładów, gdzie cechy wyglądu miały wskazywać na odpowiednią naturę kandydata.

W celu lepszego zrozumienia opinii samego Proklosa na temat łączenia wyglądu z charakterem warto przedstawić kolejne zdania z powyższego rozdziału. Proklos uważał, że dusze łączą się z ciałami, które je odzwierciedlają – boskie dusze zamieszkują więc piękne ciała⁷².

⁶⁷ Iamb. *VP*. 74 – δυσκίνητος ἔτι τις καὶ δυσπαρακολούθητος ἠδὲ σκετο.

⁶⁸ Iamb. *VP*. 94, 95.

⁶⁹ Jest to spowodowane różnicami między ustępami. Proklos nie napisał wprost o Pitagorasie jako o twórcy fizjonomiki, Olimpiodor opisał zaś wyjątkową względem reszty poświadczeń historię o Pitagorasie.

⁷⁰ Ps.-Plat. *Alc.* 103B.

⁷¹ Procl. *In Alc.* 94.

⁷² Procl. *In Alc.* 94 – ἐπειδὴ περὶ ἡ φύσις ἡ τὰ σώματα προσπλάττουσα ταῖς ψυχαῖς προσήκοντα αὐταῖς ὄργανα ὑποτίθει καὶ εἰκόνας αὐτῶν ἐν τοῖς σώμασι προτείνει.

Ów komentarz jest ważny, gdyż pozwala lepiej zrozumieć opinie Pitagorasa⁷³ i wielu innych pogańskich filozofów o pięknie ciała. Ich powierzchowność jest pochodną wspaniałego wnętrza, stanowiąc rodzaj łaski od bogów⁷⁴. Ów widoczny dar miał skłaniać ówczesnych ludzi do podążania za nauką tych filozofów i uprawomocnić ich sądy. Dzięki fizjonomice pitagorejczycy mogliby wg Proklosa właśnie na podstawie ciała skuteczniej rekrutować odpowiednie jednostki do wspólnoty.

Inne świadectwo recepcji tradycji dotyczącej Pitagorasa jako twórcy fizjonomiki odnajdujemy w komentarzu Olimpiodora do *Gorgiasza* Platona. Olimpiodor odniósł się do muzyki, którą starożytni kojarzyli z pitagoreizmem. Napisał historię o Pitagorasie spotykającym grającą na lirze kobietę, obok której znajdował się zakochany w niej młody chłopak. Pitagoras, badając naturę młodzieńca, zrozumiał, że jest on dobrym człowiekiem⁷⁵. Po radach Pitagorasa młoda kobieta zmieniła sposób grania na instrumencie, a muzyka uspokoiła namiętność młodzieńca względem dziewczyny, czym Pitagoras udowodnił terapeutyczną rolę muzyki. Badanie w tym wypadku uwidoczniało dobroć młodego człowieka, co wyróżnia ten *passus* z wyżej opisanych. Pitagoras tym samym został przedstawiony jako „lekarz dusz”, świadczący ludziom odpowiednią pomoc⁷⁶.

Podsumowanie

Wykorzystane w tekście cytaty, dotyczące rzekomego używania przez Pitagorasa fizjonomiki, wskazują, że tradycja łączyła ją ze wspólnotą pitagorejską, aby ukazać elitarność grupy, do której dostęp mogli mieć wyłącznie odpowiednio ukształtowani przez naturę. Wszystkie ustępy, z wyjątkiem *passusów* z Olimpiodora i Hipolita, dotyczą selekcji ludzi pod kątem możliwości dopuszczenia ich do kontaktu z Pitagorasem lub dołączenia do jego wspólnoty. Można więc założyć, że opisy te mają wspólne źródło w postaci pracy omawiającej proces przyjmowania i kształtowania adeptów i są świadectwem zainteresowania pitagorejczykami, których elitarność fascynowała wielu antycznych pisarzy. Nagromadzone przez wieki świadectwa związane

⁷³ Już Apulejusz (Apul. *Fl.* 15) zawarł myśl, którą kolejne pokolenia powtarzały – Pitagoras był w najwyższym stopniu piękny (*pulchritudine adprime insignis*). Diogenes, a więc twórca jednego z trzech głównych *Żywotów Pitagorasa*, przytoczył opinię (D.L. VIII 11), że to m.in. właśnie ze względu na jego dostojny wygląd (σεμνοπρεπέστατος) mniemano, iż jest Apollinem. Piękna powierzchowność Pitagorasa została przepowiedziana przez Pytię ojcu filozofa, w momencie gdy jego żona była brzemienna (Iambl. *VP.* 9). Wygląd Pitagorasa w okresie dojrzewania był podziwiany, co tylko miało utwierdzać opinie ówczesnych o łasce spoczywającej na chłopcu (Iambl. *VP.* 10). Natura wyróżniała chłopca spośród rówieśników, dzięki czemu miał być hołubiony przez swych nauczycieli, w tym przez samego Talesa z Miletu (Iambl. *VP.* 12). Sam Pitagoras podróżował po całym basenie Morza Śródziemnego, dzięki czemu odwiedził choćby Egipt. Przystojna twarz Pitagorasa zwróciła uwagę egipskich żeglarzy – zauważali bowiem, że będą mogli porwać przystojnego mężczyznę i z łatwością sprzedać jako niewolnika. Nie uczynili tego jednak, gdyż powaga, jaką znamionowało jego oblicze, uświadomiła im obecność w nim boskiej mocy (Iambl. *VP.* 14). Po powrocie z Egiptu do Samos został rozpoznany przez pamiętających go współmieszkańców i oceniony jako jeszcze urodziwszy niż przed wyjazdem (Iambl. *VP.* 20). Następnie, po wyjeździe do Wielkiej Grecji, Pitagoras nauczał ludzi, wywołując powszechny respekt swoją wiedzą i wspaniałą cięlesnością (Iambl. *VP.* 36). W Krotonie miał być podziwiany nie tylko ze względu na piękno głosu i obyczajów, ale także przez swą piękną postać (Porph. *VP.* 18). Już R. Foerster zauważył, że pisano o pięknie Pitagorasa właśnie w związku z jego mądrością i szlachetnością, patrz.: Foerster 1884.

⁷⁴ O pięknie i świetlistości boskich mężów: Bieler 1967, 49–55.

⁷⁵ Olymp. *In Grg.* 5. 3 – φυσιογνωμονικός ὅτι φύσεως ἐστὶ δεξιὸς ὁ νεός.

⁷⁶ O muzyce jako wprowadzającej metodzie wyzwalań duszy człowieka, patrz: Staab 2002, 297–298.

z używaniem fizjonomiki przez Pitagorasa składają się na szerszy obraz skomplikowanej metody selekcji kandydatów do wspólnoty pitagorejskiej. Fakt, że źródła poruszające ten temat powstawały od II w. n.e., zbiega się z pogłębioną ówczesnie dyskusją na temat pitagoreizmu⁷⁷ oraz nad samą fizjonomiką.

Opisywane w dziełach autorów antycznych poszukiwanie przez Pitagorasa prawdy o charakterze człowieka na podstawie jego cielesności jest dobrze poświadczoną metodą innych znanych nam fizjonomistów (korzystali z metod takich jak badanie wyglądu twarzy, postury, części ciała, a także ruchów poszczególnych członków). Najwcześniej o metodologii badań fizjonomicznych czytamy w dziele Ps. Arystotelesa, który podkreślał, że fizjonomiści badali ludzi właśnie w ten sam sposób, jak rzekomo miał czynić Pitagoras⁷⁸. Przedstawione powyżej źródła zaświadczały, że fizjonomika, używana rzekomo przez Pitagorasa, była zdolnością przypisywaną mu aż do końca starożytności (Olimpiodor), jedną z wielu umiejętności, jakie miał posiadać (obok np. niezwyklej pamięci czy bilokacji). Sam Pitagoras był dla późniejszych pokoleń mędrcem, który miał stworzyć podstawy wielu dziedzin nauki⁷⁹. Idealnie pasował więc autorom antycznym również na twórcę fizjonomiki. Sama postać Pitagorasa obdarzona zdolnością do oceniania charakteru nowych kandydatów do wspólnoty pitagorejskiej należy do tradycji o boskim mężu i jego elitarniej szkole z dawnych czasów.

Bibliografia

Przekłady źródłowe

Porfiriusz, Jamblich, Anonim, *Żywoty Pitagorasa*, tł. J. Gajda-Krynica, Wrocław 1993.

Literatura przedmiotu

Afonasin E., 2013: *The Pythagorean Way of Life in Clement of Alexandria and Iamblichus*, [w:] *Iamblichus and the Foundation of Late Platonism*, red. E. Afonasin, J. Dillon, J. Finamore, Leiden, 13–36.

Anderson G., 1993: *Aulus Gellius: A Miscellanist and his World*, [w:] *ANRW II 34.2*, red. W. Haase, Leiden, 1834–1862.

Barton T.S., 1994: *Power and Knowledge: Astrology, Physiognomics and Medicine under the Roman Empire*, Michigan.

Bieler L., 1967: *Theios aner. Das Bild des göttlichen Menschen in Spätantike und Frühchristentum*, Darmstadt.

⁷⁷ Lakmann 1995, 9.

⁷⁸ Leunissen 2018, 744.

⁷⁹ Zhmud 2006.

- Bremmer J., 1991: *Walking, Standing, and Sitting in Ancient Greek Culture*, [w:] *A Cultural History of Gesture: From Antiquity to the Present Day*, red. J. Bremmer, H. Roodenburg, Oxford, 15–35.
- Burkert W., 1972: *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, przeł. E.L. Minar, Cambridge.
- Cale Johnson J., Stavru A., 2020: *Visualizing the Invisible with the Human Body Physiognomy and Ekphrasis in the Ancient World*, Leiden.
- Callon C., 2019: *Reading Bodies: Physiognomy as a Strategy of Persuasion in Early Christian Discourse*, New York.
- Collins D., 2008: *Magic in the Ancient Greek World*, Malden.
- Cornelii G., 2013: *In Search of Pythagoreanism: Pythagoreanism as an Historiographical Category*, Berlin.
- Dickie M.W., 2003: *Magic and Magicians in the Graeco-Roman World*, London.
- Dillon J.M., 1996: *The Middle Platonists, 80 B.C. to A.D. 220*, Ithaca.
- Evans E., 1935: *Personal Appearance in History and Biography*, „HSPH” 46, 43–84.
- Evans E., 1941: *The Study of Physiognomy in the Second Century A.D.*, „TAPhA” 122, 96–109.
- Evans E., 1945: *Galen the Physician as Physiognomist*, „TAPhA” 76, 287–298.
- Evans E., 1969: *Physiognomics in the Ancient World*, „TAPhA” 59, 1–101.
- Ferrini M.F., 2007: *A scuola da Pitagora: ambiti e metodi della fisiognomica*, [w:] Aristotele, *Fisiognomica: introduzione, traduzione, note e apparati*, Milano 2007, 7–31.
- Foerster R., 1884: *Die Physiognomik der Griechen. Rede zur Feier des Geburtstages Sr. Maj. des Deutschen Kaisers Königs von Preussen Wilhelm I., gehalten an der Christian-Albrechts Universität am 22. März 1884*, Kiel.
- Foerster R., 1893: *Prologomena*, [w:] *Scriptores physiognomonici Graeci et Latini*, red. R. Foerster, Leipzig, VII–XVII.
- Gajda J., 1996 : *Pitagorejczycy*, Warszawa.
- Gersh S., 1986: *Middle Platonism and Neoplatonism: The Latin Tradition*, I, Notre Dame.
- Giangiulio M., 2016: *Aristoxenus and Timaeus on the Pythagorean Way of Life*, [w:] *Pythagorean Knowledge from the Ancient to the Modern World: Askesis, Religion, Science*, red. A.B. Renger, A. Stavru, Wiesbaden, 121–134.
- Gleason M.W., 1994, *Making Men: Sophists and Self-presentation in Ancient Rome*, New Jersey.
- Henry M.M., 1993: *On the Aims and Purposes of Aulus Gellius' Noctes Atticae*, red. W. Haase, *ANRW* II.34.2, Leiden, 1918–1941.
- Heusch C., 2011: *Die Macht der Memoria. Die Noctes Atticae des Aulus Gellius im Licht der Erinnerungskultur des 2. Jahrhunderts n. Chr.*, Berlin.

- Izdebska A., 2012: *Pitagoreizm. Jedno jako Arche w metafizyce, antropologii i polityce*, Warszawa.
- Kirk G.S., Raven J.E., Schofield M., 1999: *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa.
- Kokoszko M., 1998: *Descriptions of Personal Appearance in John Malalas' Chronicle*, Łódź.
- Kokoszko M., 2002: *Elementy fizjonomiki w Deinosophistach Atenajosa z Naukratis*, „Meander” 57, 125–139.
- Lakmann M.L., 1995: *Der Platoniker Tauros in Der Darstellung Des Aulus Gellius*, Leiden.
- Lakmann M.L., 2016 a: s. v. L. Kalbenos Tauros, *Prosopographie*, [w:] *Platonici minores I. Jh.v.Chr. – 2. Jh.n.Chr. Prosopographie, Fragmente und Testimonien mit deutscher Übersetzung*, Leiden, 238–248.
- Lakmann M.L., 2016 b : s. v. Taurus (L. Calvenus), *Témoignages et fragments*, [w:] *Dictionnaire des philosophes antiques*, VI, red. R. Goulet, Paris, 713–722.
- Leunissen M., 2018: *Physiognomy*, [w:] *Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, red. P.T. Keyser, J. Scarborough, Oxford, 743–764.
- Macris C., 2004, *Porphyry's Life of Pythagoras*, [w:] *A History of Pythagoreanism*, red. C.A. Huffman, Cambridge, 381–398.
- Macris C., 2013: *Pythagoras*, [w:] *Ancient Philosophy of Religion*, I, red. G. Oppy, N.N. Trakakis. London, 23–40.
- Macris C., 2018, s. v. *Pythagore de Samos, Découvertes (πρῶτος εὐρετής)*, [w:] *Dictionnaire des philosophes antiques*, VII, red. R. Goulet, Paris, 825–829.
- Morgan, J.R., 1985: *Lucian's True Histories and the Wonders beyond Thule of Antonius Diogenes*, „CQ” 35.2, 475–490.
- O'Meara D.J., 2004: *Iamblichus' on the Pythagorean Life in context*, [w:] *A History of Pythagoreanism*, red. C.A. Huffman, Cambridge, 399–415.
- Philip A., 1959: *The Biographical Tradition-Pythagoras*, „TAPhA” 90, 185–194.
- Popović M., 2007: *Reading the Human Body: Physiognomics and Astrology in the Dead Sea Scrolls and Hellenistic-Early Roman Period Judaism*, Leiden.
- Praechter K., 1934, s. v. *Tauros* [11], [w:] *RE*, V 1, 58–68.
- Reale G., 1999, *Historia filozofii starożytnej*, IV, przeł. E.I. Zieliński, Lublin.
- Riedweg C., 2013: *Approaching Pythagoras of Samos: Ritual, Natural Philosophy and Politics*, [w:] *On Pythagoreanism*, red. G. Cornelli, R. McKirahan, C. Macris, Berlin, 47–60.
- Rohde E., 1876, *Der Griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig.
- Schorn S., 2013: *Die Pythagoreer im zehnten Buch der Bibliothek Diodors: Quellen, Traditionen – Und Manipulationen*, [w:] *Ritorno ad Alesandria. Storiografia antica e cultura bibliotecaria: tracce di una relazione perduta. Atti del Convegno Internazionale Università di Roma Tor Vergata 28–29 Novembre 2012*, red. V. Costa, M. Berti, Roma, 179–260.

- Staab G., 2002: *Pythagoras in der Spätantike: Studien zu De Vita Pythagorica des Iamblichos von Chalkis*, Leipzig.
- Stebnicka K., 2007: Το ήθος εξείδους, τοείδος εξήθους. Wygląd czystego Greka w literaturze okresu drugiej sofistyki, „Przegląd Historyczny” 98.2, 157–173.
- Swain S., 2007: *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam*, red. S. Swain, Oxford.
- Szabat E., 2010: *Edukacja i kultura w V wieku*, [w:] *Świat rzymski w V wieku*, red. R. Kosiński, K. Twardowska, Kraków, 417–444.
- Thee F.C.R., 1984: *Julius Africanus and the Early Christian: View of Magic*, Tübingen.
- Tischer U., 2011: *Gute Zeiten, schlechte Zeiten (Gell. I, 9)*, [w:] *Noctes Sinenses. Festschrift für Fritz-Heiner Mutschler zum 65. Geburtstag*, red. A. Heil, M. Korn, J. Seur, Heidelberg, 431–437.
- Zhmud L., 2006: *The Origin of the History of Science in Classical Antiquity*, Berlin.

Radosław Domazet
Uniwersytet Warszawski
radoslaw.domazet@student.uw.edu.pl
ORCID 0000-0001-9588-7078